

7. ДА СБ України, Рівне. – Спр. С-6. – Т. 1. – Арк. 363.
8. ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 34. – Арк. 37.
9. Там само. – Т. 84. – Арк. 226.
10. Там само. – Ф. 1. – Оп. 42. – Пор. 6. – Арк. 99.
11. Там само. – Спр. 372. – Т. 4. – Арк. 141.
12. Див.: *Кентій А.* Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. – К., 1999. – С. 225.
13. ДА СБ України. – Ф. 2. – Оп. 87. – Пор. 19. – Арк. 146, 146 зв.
14. ДА СБ України, Луцьк. – Спр. 1098. – Арк. 13.
15. ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 32. – Арк. 73.
16. Цит. за: *Киричук Ю.* Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 68.
17. Там само.
18. *Кентій А.В.* Вказ. праця. – С. 224–225.
19. Цит. за: *Ільюшин І.І.* Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К., 2001. – С. 137–138.
20. ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 4. – Арк. 236.
21. Див.: *Ільюшин І.* Волинська трагедія: пошук правди. Роздуми українського історика на сторінках книги польських авторів // *День*. – 2003. – 3 квітня; *Ільюшин І.* До питання про волинську трагедію 1943–1944 рр. // *Український історичний журнал*. – 2003. – № 3. – С. 120.
22. ДА СБ України. – Ф. 73. – Оп. 1. – Пор. 84. – Арк. 58, 58 зв.
23. Див.: Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 227. – Арк. 56–74. Докладний аналіз цього документа див.: *Ільюшин І.* Волинська трагедія 1943–1944 рр. – К., 2003.
24. ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 55.
25. ДА СБ України, Рівне. – Спр. С-6. – Т. 1. – Арк. 299.
26. ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 291.
27. Там само. – Ф. 26. – Оп. 2. – Пор. 2. – Арк. 208–211.
28. Там само. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 34. – Арк. 230.
29. Там само. – Ф. 71. – Оп. 4. – Пор. 5. – Арк. 50.
30. Там само. – Арк. 50 зв.
31. Там само.
32. Див.: *Кентій А.* Українська Повстанська Армія в 1942–1943 рр. – С. 225.
33. Див.: *Литвин В.* Тисяча років сусідства і взаємодії // *Голос України*. – 2002. – 12 листопада.
34. ДА СБ України, Львів. – Спр. 19159. – Арк. 23–24.
35. Там само. – Арк. 26–27.
36. ДА СБ України. – Ф. 1. – Оп. 42. – Пор. 7. – Арк. 74.
37. Там само. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 5. – Арк. 37–38.
38. Там само. – Ф. 65. – Спр. 49 532. – Т. 1. – Арк. 168.
39. ДА СБ України, Луцьк. – Спр. 20 624. – Арк. 85–89.
40. Там само. – Спр. 17 850. – Арк. 15.
41. ДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. 49 532. – Т. 1. – Арк. 46.
42. Там само.
43. Там само. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 45.
44. Там само. – Ф. 65. – Спр. 49 532. – Т. 1. – Арк. 168.
45. *Сергітчук В.* Вказ. праця. – С. 89.

SUMMARY

In the article the problem of impartial research of Polish-Ukrainian bloody conflict in Volyn, Holmschyna and Pidliahshia during the World War II is raised.

Петро Чернега,
доктор історичних наук

РАДЯНСЬКА ПРОФСПІЛКОВА СИСТЕМА В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Професійним спілкам правляча ВКП(б) відводила чільне місце у політичній і соціально-економічній структурі держави. У 20-х роках більшовицька влада розпочинає згортання демократичних засад профспілкової діяльності і посилює її централізацію. Пленум ЦК ВКП(б), який відбувся у листо-

паді 1928 р., звинуватив профспілки в аполітичності й недемократичності, у переважанні споживчих інтересів у профрусі над виробничими¹. Їхні спроби повернутися до виконання основних функцій – захисту і представництва інтересів трудящих – зустріли жорсткий опір партійного і радянського керівництва. Протягом 1928–1929 рр. керівники профспілок вкотре зазнали репресій і переслідують з боку влади. Пленум Всеукраїнської ради профспілок, що відбувся у липні 1929 р., зобов'язав профспілкові організації посилити боротьбу проти так званого правого ухилу і зосередити основні зусилля на організації соціалістичного змагання, ко-

муністичних суботників і виробничих нарад, розгорнути наступ на приватного товарного виробника для витіснення його з народного господарства².

У 1931 і 1934 рр. влада здійснює подрібнення професійних спілок за галузевим і територіальним принципами з урахуванням концентрації виробничих ресурсів. В Україні кількість спілок трудящих зросла з 47 до 112. З Москви перевели 17 центральних комітетів профспілок, а усі їхні республіканські комітети ліквідували.

Реструктуризація керівних органів професійних спілок мала як позитивні, так і негативні наслідки. Вона надала можливість, з одного боку, скоротити штати обласних і районних рад і комітетів, зменшити чисельність платних працівників і ліквідувати окремі профоргани середньої ланки, з іншого – вжиті заходи не призвели до посилення авторитету спілок, розвитку самодіяльності мас і зменшення бюрократизму в їхній роботі, а навпаки, посилили централізацію управління, що обмежувало ініціативу профорганізації у захисті прав й інтересів трудящих.

Диктат Комуністичної партії зламав організаційну структуру профспілок. Після ІХ з'їзду, що відбувся у 1932 р., вони 17 років не скликали чергового форуму. Формування центральних (ЦК), республіканських (РК), обласних, фабрично-заводських і місцевих комітетів (ФЗМК) спілок відбувалось без скликання з'їздів, пленумів, конференцій, зборів їхніх членів. Партійні комітети, порушуючи принципи демократії, всюди заміняли обраних керівників і членів виборних органів профспілок «своїми людьми». У травні 1935 р. на зустрічі з керівництвом ВЦРПС Й. Сталін заявив про наявність своєрідної кризи у професійному русі і запропонував поновити виборність профорганів, але за умови збереження чіткого партійного контролю за їхнім проведенням³.

Профспілки, навіть в умовах масових репресій, не бажали підпорядковуватись тотальному контролю правлячої партії. Перший секретар ЦК КП(б)У С. Косіор у виступі на ХІІІ з'їзді Компартії України (травень 1937 р.) заявив, що перебудова професійних спілок здійснюється повільно, а комуністи «не забезпечили тут міцного партійного керівництва»⁴. Перебудова завершилась масовими репресіями керівних профспілкових працівників, особливо тих, які стояли біля джерел зародження профруху. У 1937 р. ліквідували ради профспілок, які відновили лише через 13 років.

Загроза війни, спад темпів зростання промислового виробництва, формальне ставлення господарських органів і профспілок до організації трудового змагання й запровадження новаторських методів праці знову загострили проблему партійного керівництва наймасовішою організацією трудящих. Перший секретар ВЦРПС М. Шверник, виступаючи на ІІ з'їзді спілки

робітників кам'яновугільної промисловості Донбасу у листопаді 1939 р., зазначив, що слабка організаційно-масова робота профспілкових організацій не сприяла розвитку трудової творчої активності гірників, а 20 % їх навіть не є членами спілки. З'їзд оцінив роботу ЦК спілки як незадовільну⁵.

Тотальне втручання партійних органів у роботу профспілок призвело до створення організаційних комісій, які у практичній діяльності підміняли фабрично-заводські і місцеві комітети, усували їх від організаційно-масової роботи. На пропозицію ВЦРПС у лютому 1940 р. зазначені комісії було скасовано. Натомість більшовицька партія посилила контроль за формуванням керівних органів спілок. У 1939–1940 рр. до фабрично-заводських і місцевих комітетів обрали 65,6 % членів і кандидатів ВКП (б)⁶.

Встановлення радянської влади на західноукраїнських землях супроводжувалося розпуском існуючих там профспілок, як «реакційних» і таких, що мали «буржуазний характер». У жовтні 1939 р. у Львові, Луцьку, Станіславі й Тернополі створили організаційні бюро центральних, республіканських і обласних комітетів профспілок. З Москви і центральних районів України направили велику групу відповідальних профспілкових працівників на чолі з секретарем ВЦРПС П. Московим⁷.

У стислі терміни на підприємствах і в установах провели переєстрацію членів профспілок, запис до нових радянських спілок трудящих, вибори цехових, фабрично-заводських, районних, міських і обласних комітетів. Якщо до визволення Західної України профспілки об'єднували лише 7–8 % працюючих, то до радянських об'єднань трудящих зарахували переважну більшість робітників та службовців. До керівних органів низових профспілкових організацій залучили значну кількість українців. У Станіславській області до складу 121 фабрично-заводського і місцевого комітетів було обрано 58,9 % українців, 20,4 % поляків, 19,5 % євреїв та представників інших національних меншин⁸.

Серед перших розпочали роботу в структурі радянської політичної влади Дрогобицький обласний комітет спілки робітників нафтової промисловості й дорожні комітети Львівської і Ковельської залізниць. До жовтня 1940 р. у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій та Ізмаїльській областях діяли 95 обкомів профспілок, низові організації яких об'єднували 317 тис. трудящих з 486 тис., зайнятих у народному господарстві⁹. Партійні органи залучали їх до проведення різноманітних політичних

заходів і будівництва радянського ладу на західноукраїнських землях.

Значне зростання чисельності трудящих, поява нових галузей промислового виробництва, а також посилення тотального впливу партійної влади на профспілковий рух поставили на порядок денний чергове подібнення спілок. У 1940 р. трудящі СРСР були об'єднані у 190 профспілок. Робітники і службовці Української РСР входили до 73 з них. На території республіки знаходилося 25 центральних, 13 республіканських, 18 дорожніх і 3 басейнових, 445 обласних, 50 тис. міських, районних, фабрично-заводських комітетів. Центральні комітети спілок робітників вогнетривкої, коксохімічної, консервної, соляної, тракторної, цукрової промисловості і буряківничих радгоспів керували низовими організаціями в межах СРСР, ЦК спілок робітників автотранспортної, залізничної, швейної промисловості, чорної металургії, залізниць, кам'яновугільної промисловості Донбасу, борошномельної промисловості і елеваторів, будівництва важкої промисловості, МТС і земельних органів – у межах України і південних районів СРСР, ЦК спілок робітників промисловості будівельних матеріалів, працівників споживчої кооперації, державної торгівлі, початкової і середньої школи, медично-санітарної праці – у межах республіки¹⁰.

Скасування у 1937 р. обмежень щодо вступу до профспілок трудящих непролетарського походження значно розширило соціальну базу для зростання їхньої чисельності. На 1 жовтня 1940 р. в Україні налічувалось 4,3 млн членів професійних спілок, на 600 тис. більше ніж у 1936 р. Найбільшими були такі спілки: робітників кам'яновугільної промисловості – 400 тис. членів (78,2 %); працівників медико-санітарних установ – 315 тис. (90 %); робітників залізниць Півдня – 600 тис. (з них на магістралях України – 364 тис. (94,3 %)); працівників початкових і середніх шкіл – 312 тис. (84,3 %); робітників чорної металургії – 220 тис. (87,8 %); працівників державної торгівлі – 169 тис. (80 %); робітників борошномельної промисловості і елеваторів – 99 тис. (87 %); робітників цукрової промисловості в Україні – 91 тис. (70 %); працівників державних установ – 86,6 тис. (74 %)¹¹. Збільшення чисельності профспілок розглядалось партійно-державним апаратом як форма зміцнення своєї влади.

Для широкого залучення трудящих до профспілкового руху, посилення організаційно-масової роботи спілок, а відповідно – їхньої участі у зміцненні сталінського режиму, президія ВЦРПС 7 червня 1940 р. прийняла рішення про запровадження системи єдиного профспілкового квитка. Схвалена «Інструкція про порядок видачі, зберігання і обліку членських квитків профспілок і про порядок прове-

дення обліку членів профспілок» визначила єдиний зразок членського квитка і облікової картки для всіх профспілок, а також запровадила єдину їх нумерацію у кожній галузевій спілці¹².

У грудні секретаріат ВЦРПС прийняв постанову «Про порядок обліку профспілкових квитків, термін яких закінчувався 1 січня 1941 р.», якою зобов'язав центральні, республіканські, фабрично-заводські і місцеві комітети провести ретельну перевірку профспілкового господарства, звірити облікові картки з фактично наявністю членів спілок, спрямувати цей організаційний захід на посилення виробничо-масової роботи і захисних функцій профспілкових організацій¹³. Значні недоліки в організації профспілкової роботи виявили на підприємствах вугільної промисловості Донбасу. На шахті «Пролетарська диктатура» до списків членів спілки було занесено 400 гірників з 500 працюючих, а фактично перебувало на обліку лише 100. Працівники керівних профорганів безвідповідально ставились до виконання власних рішень і постанов секретаріату й президії ВЦРПС. Фабрично-заводські і місцеві комітети проявляли байдужість, зволікання і бюрократизм у процесі залучення трудящих до профспілок. На Дніпропетровському заводі металургійного обладнання у липні 1940 р. 23 % робітників не були членами спілки¹⁴. На початку 1941 р. квитки нового зразка отримали менше половини усіх членів профспілок у республіці¹⁵.

Протягом 1938–1940 рр. у профспілках провели скорочення платних працівників керівних органів. У 1938 р. штати фабрично-заводських і місцевих комітетів зменшилися на 50 % і налічували 27,9 тис. працівників¹⁶. Десятий пленум ВЦРПС у 1940 р. прийняв рішення про скорочення штатного апарату профспілок у два-три рази, а також ліквідував президії і відділи обласних, міських і районних галузевих комітетів, які дублювали роботу відповідних вищих органів, а замість них створив комісії організаційно-масової і культурно-масової роботи, житлово-побутові, охорони праці, заробітної плати і соціального страхування¹⁷.

Скорочення апарату профспілкових органів спонукало до залучення значної кількості трудівників до участі у роботі спілок, зростання низового активу, а також дало можливість спрямувати значні кошти на утримання фабрично-заводських і місцевих комітетів, які отримували недостатньо коштів від адміністрації підприємств і відомств.

Організаційно-структурна перебудова профспілок привела до посилення партійного впливу на їхню діяльність, перетворила найбільшу громадську організацію трудящих на невід'ємну складову частину радянської політичної системи і звела нанівець її захисні функції. Створення у межах однієї галузі

декількох спілок спричинило розбіжності, неузгодженість і суперечки в організаційній і виробничо-масовій діяльності, значно послабило їх матеріально-фінансову базу, а відповідно – можливості організації культурно-масової роботи і захисту інтересів трудівників.

Напередодні нападу нацистської Німеччини на СРСР завершився процес сталінізації радянського суспільства. Профспілки як наймасовіша організація робітництва, що зв'язувала ВКП(б) з мільйонами трудящих, доклали зусиль для становлення тоталітарного сталінського режиму. Багатофункціональна організація трудівників – профспілки, керовані партією, – охопили усі напрями економічної, ідейно-політичної і культурно-масової діяльності в державі.

Відповідно до рішень партійних і радянських органів у статуті профспілок були визначені основні напрями їхньої роботи, а саме: участь в організації виробництва, підготовці робітничих кадрів, раціоналізаторська і винахідницька робота у трудових колективах; розгортання й керівництво соціалістичним змаганням з метою підвищення продуктивності виробництва і зростання випуску промислової продукції; забезпечення охорони праці, соціального страхування і матеріально-побутових умов життя робітників і членів їхніх сімей; залучення трудящих до масово-політичної, оборонної, фізкультурно-спортивної і культурно-просвітницької роботи.

Воєнної доби профспілки виконували свої функції в умовах директивно-адміністративного стилю керівництва з боку партійних і радянських органів, жорсткої дисципліни, максимальної централізації усіх важелів управління і майже повного згортання профспілкової демократії. 22 червня 1941 р. секретар ВЦРПС М. Шверник провів нараду голів та секретарів центральних комітетів, на якій визначив головні завдання профспілок на період війни. Відповідні заходи організували керівні органи галузевих спілок. Центральні комітети спілок робітників залізниць, сільськогосподарського машинобудування, нафтової промисловості південних районів, морського транспорту і Чорноморський басейновий комітет закликали профспілкові організації мобілізувати трудівників на виконання виробничих завдань, зміцнювати порядок і дисципліну, активними масово-політичними заходами сприяти зростанню патріотизму і трудової ініціативи людей¹⁸. Профспілкові органи направили в індустріальні центри і на підприємства відповідальних працівників з тим, щоб якнайшвидше перебудувати роботу трудових колективів на воєнний лад.

Безпосереднє керівництво перебудовою діяльності профспілкових організацій у Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Одеській, Сталінській, Харківській та інших областях здійснювали уповно-

важені ВЦРПС. На заводах і фабриках цю роботу проводили відповідальні працівники центральних, республіканських, обласних і районних комітетів. Президія ЦК спілки робітників залізниць південних районів направила до трудових колективів 16 працівників апарату для надання практичної допомоги.

У містах, на заводах і фабриках керівні профспілкові органи провели наради активу, засідання фабрично-заводських і місцевих комітетів, масові мітинги трудівників, де приймали рішення про необхідність мобілізації усіх ресурсів, зміцнення трудової дисципліни і зростання продуктивності праці для забезпечення відсічі ворогу.

Професійні спілки перерозподілили кадри і актив, внесли зміни в організаційну структуру, форми і методи роботи, скоротили значну кількість штатних працівників. Апарати ЦК спілок робітників житлового будівництва, залізничного транспорту, швейної промисловості і працівників державних установ скоротилися більше, ніж на 52 особи¹⁹. Обов'язки голів фабрично-заводських і місцевих комітетів, працівників культпросвітних і спортивних організацій профспілок стали виконувати робітники і службовці на громадських засадах.

Для заощадження матеріальних і фінансових ресурсів профоргани невеликих спілок скасували або об'єднали з іншими. Припинили діяльність більшість обласних і районних комітетів, а організації, які вони обслуговували, перейшли у безпосереднє підпорядкування центральних і республіканських комітетів. ЦК спілки робітників швейної промисловості південних районів підпорядкував 76 фабрично-заводських і місцевих комітетів підприємств галузі у Ворошиловградській, Житомирській, Київській і Сталінській областях і низку профспілкових організацій на заводах і фабриках легкої промисловості, а також ліквідував обласні комітети²⁰.

Перебудова промислового виробництва потребувала реорганізації структури профспілок і їхніх керівних органів. Низку невеликих галузевих спілок об'єднали і створили нові об'єднання трудівників. Секретаріат ВЦРПС постановою від 30 травня 1942 р. передав у підпорядкування ЦК спілки робітників тракторної промисловості профспілкові організації танкових заводів. Нове об'єднання дістало назву – «Спілка робітників тракторної і танкової промисловості СРСР». Воно об'єднувало трудові колективи 39 заводів, 14 ремісничих училищ і шкіл ФЗН, інституту, технікуму, робітничого факультету, трьох будинків відпочинку та інших установ Радянського Союзу. До спілки входили профспілкові організації 7 заводів і установ України. Центральний комітет знаходився у

Харкові, а очолював його відомий профспілковий працівник К. Алексєєв²¹.

Зазнали структурних змін спілки трудящих залізничного транспорту. Профспілкові організації підприємств Львівської залізниці, Чернівецьке відділення Кишинівської дороги, Львівського, Стрийського і Станіславського паровозоремонтних заводів перейшли у підпорядкування ЦК спілки робітників залізничних підприємств СРСР²².

В апараті ВЦРПС і центральних комітетів створили нові підрозділи – відділи організаційної роботи, робітничого постачання, управління госпітальями, а при фабрично-заводських і місцевих комітетах – відповідні комісії. Пошук додаткових джерел забезпечення трудящих продовольчими товарами на початку 1943 р. розпочав Комітет сприяння індивідуальному і колективному городництву ВЦРПС, а у профспілкових організаціях комісії допомоги сім'ям військовослужбовців, інвалідам війни і дітям-сиротам.

Для оперативного керівництва низовими організаціями у вирішенні проблем виробничо-масової роботи Секретаріат ВЦРПС 19 листопада 1943 р. прийняв рішення про створення президій в обласних, крайових і республіканських комітетах профспілок. Наростанню трудової і творчої активності робітників та інженерно-технічних працівників, швидкому вирішенні побутових питань сприяло запровадження посади заступника голови фабрично-заводського і міського комітетів з організації соціалістичного змагання і побутового обслуговування²³.

Контроль за роботою торговельних, комунально-побутових підприємств і підсобних господарств здійснювали комісії робітничого контролю профспілкових комітетів заводів, фабрик і установ. У березні 1944 р. на XII пленумі ВЦРПС відновили посаду голови ВЦРПС і ухвалили рішення про створення низки республіканських комітетів спілок в Україні²⁴.

У зв'язку з мобілізацією до лав Червоної армії і евакуацією населення значно скоротилася чисельність членів спілок, відповідальних працівників і профспілкових організацій. Зміни у роботі промисловості, складі робітничих кадрів позначилися на стані профспілок і характері їх діяльності. Секретаріат ВЦРПС постановою від 31 липня 1941 р. дозволив центральним комітетам здійснювати заміну виборних профспілкових працівників, мобілізованих на фронт, і тих, що вступили до лав народного ополчення, безпосередньо на засіданнях фабрично-заводських, місцевих і цехових комітетів. На виборні посади дозволялося висувати працівників, які не були членами ФЗМК і цехкомів²⁵.

Війна радикально змінила форми і методи роботи профспілок. Збори і наради відбувалися переважно у групах. Загальні профспілкові збори скликали рідко.

Постанови партійних і радянських органів, секретаріату і президії ВЦРПС нерідко порушували принципи профспілкової демократії. 20 червня 1942 р. секретаріат ВЦРПС прийняв постанову «Про вибори і довибори фабрично-заводських і місцевих комітетів, із складу яких вибула більшість членів комітетів». Він зобов'язав центральні комітети профспілок проводити виборчу кампанію лише з дозволу президії на зборах членів спілки і конференціях її представників²⁶.

Основні напрями масово-політичної діяльності профспілок були визначені ЦК ВКП(б) у передовій статті газети «Правда» за 1 липня 1941 р. «Усе підпорядкувати інтересам оборони». Комуністична партія наказала їм наполегливо поєднувати боротьбу за виконання трудовими колективами державних планів з повсякденною масово-політичною і культурно-просвітницькою роботою. Понад 20,2 тис. будинків культури, клубів, «червоних кутків» і 18,5 тис. бібліотек, переважна більшість яких належала профспілкам, стали центрами політичної агітації. На підприємствах і в приміщеннях закладів культури профспілки створили агітаційно-пропагандистські пункти. Масово-політичну роботу у трудових колективах вугільної промисловості і залізничного транспорту проводили працівники 510 клубів і будинків культури, 404 бібліотек, тисячі радіотрансляційних вузлів і «червоних кутків»²⁷. Профспілкові активісти інформували трудові колективи про рішення ДКО, вищих партійних, радянських органів і місцевої влади.

Сталінський режим активно використовував профспілкову пресу для мобілізації радянських людей на боротьбу з ворогом. Видавництва ВЦРПС і центральних комітетів випускали газети «Труд», «Гудок», «Медицинский работник», журнали «Профсоюзные организации», «В помощь фабрично-заводским и местным комитетам», «Война и рабочий класс», «Железнодорожный транспорт» та інші. Самовіддану працю трудових колективів України на початку війни висвітлювали 693 багатотиражні газети, мільйонні тиражі листівок та інші засоби унаочнення. ЦК спілки працівників державних установ, що об'єднував 26 республіканських, крайових, обласних і 11,2 тис. місцевих комітетів південних районів, 4 липня 1941 р. прийняв постанову, якою зобов'язав профоргани висвітлювати у засобах наочної агітації не лише героїчну боротьбу воїнів Червоної армії і виконання трудящими замовлень фронту, а й «спрямовувати головну увагу на викриття порушників трудової дисципліни, панікерів, спекулянтів..., мобілізувати членів спілки на ще більше згуртування навколо партії більшовиків»²⁸.

Репресії і свавілля, жорстока цензура з боку влади не давали змоги правдиво показати бездарне керівництво Верховного головнокомандуючого Сталіна,

окремих полководців, партійних, радянських, господарських і профспілкових керівників. Відсутність об'єктивної інформації про становище на фронті й у народному господарстві, життя людей, виявлення зневаги і недовіри до народу породжували критику режиму, різні чутки, які часто були єдиною правдивою інформацією. Указом Президії Верховної Ради СРСР, прийнятому в липні 1941 р., ці дії розцінювалися як антирадянська агітація і досить часто каралися найвищою мірою покарання²⁹.

Відверта неправдивість, безпідставні вихваляння і перебільшення ролі партійних органів у висвітленні подій стали звичайною пропагандистською практикою профспілкових видань. Постійно діюча система приписок спотворила навіть реальний героїчний подвиг мільйонів людей на фронтах війни і в тилу, які, забувши репресії і знущання сталінського режиму, боролися з ворогом.

Зміни у роботі промисловості, масова мобілізація трудящих до лав діючої армії, евакуація підприємств і трудових колективів до тилу спричинили значне зменшення чисельності організацій і членів профспілок, зміни у складі керівних органів і активу. Для уникнення повторної процедури прийому до членів спілки тих, хто під час евакуації втратив профспілковий квиток, секретаріат ВЦРПС 7 грудня 1941 р. ухвалив постанову, згідно з якою фабрично-заводські і місцеві комітети видавали дублікати лише за наявності письмових заяв двох членів профспілки, котрі стверджували, що претендент на відновлення у рядах спілки раніше був її членом. Особи, які не надавали такого підтвердження, вступали до профспілки на загальних підставах³⁰.

Проблема профспілкових кадрів гостро постала на підприємствах тилових районів, куди були евакуйовані керівні органи, низові організації профспілок і їхні члени. Бюро Челябінського обкому ВКП(б) у листі міським і районним комітетам партії від 13 січня 1942 р. зазначало, що неукомплектованість профспілкових організацій кадрами негативно позначилася на стані виробничої і оборонно-масової роботи на підприємствах. Структурні підрозділи 583 профспілкових комітетів спілок працівників зв'язку, робітників автотранспорту, борошномельної промисловості й елеваторів, МТС і земельних органів у області мали гостру потребу в кваліфікованих працівниках. Обком партії зобов'язав фабрично-заводські і місцеві комітети провести довибори нових членів з числа робітниць-жінок, спеціалістів і стахановців виробництва³¹.

Багато відповідальних профспілкових працівників, членів профкомів і активістів з України були обрані до складу керівних органів профорганізацій підприємств і установ тилових районів. До грудня 1941 р. ЦК спілки залізничників південних районів,

що розташувався у Сталінграді, понад 10 разів розглянув питання організаційно-масової роботи. До складу дорожніх і районних профкомів магістралей Уралу, Сибіру, Середньої Азії і Сходу ввели без додаткових виборів 24 профспілкових працівники Південної залізниці, членів президій профкомів Північно-Донецької, Південно-Донецької і Сталінської доріг: П. Александровського, Б. Голинищева, І. Машковського, Д. Огарьова, М. Свірчуненка, І. Скутіна, І. Удода, М. Чуїщева, Г. Шевченка та інших. Президія ЦК спілки робітників комунального і житлового будівництва південних районів направила своїх відповідальних працівників Альстера, С. Асланова, М. Кагана і Г. Коб'якова до республіканських комітетів союзних республік для надання допомоги у перебудові роботи профспілкових організацій на воєнний лад³².

Восени 1941 р. працівники 8 обласних і 265 фабрично-заводських і місцевих комітетів спілки робітників промислового будівництва південних районів, що знаходилися в Україні, влилися у відповідні структури республіканських комітетів профспілки в Азербайджані, Вірменії і Грузії. Навесні 1943 р. профспілкові організації налічували лише 8,6 тис. членів з 11,3 тис., зайнятих на будовах. До спілки робітників промисловості озброєння увійшли профорганізації евакуйованих машинобудівних заводів і боєприпасів. Понад 112 тис. трудівників з України та інших республік поповнили профспілкові організації підприємств чорної металургії, машинобудування, промислового будівництва³³. Великий досвід їхньої виробничої і профспілкової роботи допомагав місцевим трудовим колективам у збільшенні випуску продукції і поліпшенні організаційно-масової діяльності.

На підприємствах багатьох галузей промисловості значно скоротилася чисельність членів спілок, проте подекуди довелося створювати нові організації. Спілка робітників залізничної промисловості східних районів у січні 1942 р. об'єднувала близько 19 тис. трудівників з 28,9 тис. зайнятих видобутком руди. Профспілкові організації Підмосков'я, Казахстану й Сибіру налічували 68 % гірників, а МТС і земельних органів тилових районів – 56,2 % сільськогосподарських робітників³⁴.

Президія ВЦРПС, усвідомлюючи винятково важливе значення роботи профспілкових організацій щодо залучення робітників, інженерно-технічних працівників і службовців до лав спілок, у грудні прийняла постанову, якою зобов'язала центральні, республіканські, обласні, фабрично-заводські й місцеві комітети відновити у штатах організаційно-інструк-

торські відділи, поповнити апарат досвідченими працівниками з числа евакуйованих трудящих, розгорнути активну організаційну, масово-політичну і виховну роботу в трудових колективах³⁵. Протягом 1942 р. ЦК спілки робітників сільськогосподарського машинобудування десятки разів розглядав питання організаційно-масової роботи низових профорганізацій. До складу президії і центрального комітету ввели нових членів, провели вибори й довибори завкомів, схвалили профбюджети і прийняли до спілки 20 тис. робітників. Понад 30 % трудящих галузі перебували поза спілкою. За 1942 р. члени профспілки не сплатили внесків на суму 265 тис. крб. На Харківському заводі сільськогосподарського машинобудування, евакуйованому до Фрунзе, профорганізація об'єднувала 91% робітників і службовців. Жінки становили 60 % зайнятих на виробництві³⁶.

Кваліфіковані робітники й провідні спеціалісти з 23 підприємств вогнетривкої промисловості України поповнили профорганізації Белкінського, Богдановичеського рудників, Красногоровського, Новотагільського, Первоуральського і Сухолозького вогнетривких заводів. Чимало з них були обрані до заводських і цехових комітетів. Наприкінці 1942 р. спілки робітників вогнетривкої, швейної, тракторної і танкової промисловості налічували 70–75 % трудівників, зайнятих на виробництві³⁷.

Постійна мобілізація на фронт робітників і службовців, прихід на підприємства значної кількості нових кадрів стали основною перешкодою на шляху зростання лав профспілок. Наприкінці 1942 р. їхня чисельність скоротилась до 72,6 %. На 1 жовтня 1940 р. вона становила 82,9 % загального числа зайнятих у народному господарстві³⁸.

Незважаючи на величезні труднощі воєнної доби, евакуйовані у тил трудівники та їхні профспілки з України зробили вагомий внесок у зростання воєно-економічної могутності СРСР, нарощування трудової і творчої активності робітників. Секретар ВЦРПС М. Шверник у виступі на 75-му конгресі британських тред-юніонів у Саутпорті 8 вересня 1943 р. заявив, що «радянські профспілки перебудували всю свою роботу на воєнний лад для того, щоб тил всіляко допомагав фронту усім, що необхідно йому для перемоги над гітлерівською Німеччиною»³⁹.

Відновлення діяльності профспілок на визволеній території України стало складовою частиною процесу відродження політичного і економічного життя. У березні 1943 р. ВЦРПС ухвалила постанову «Про організацію профспілкової роботи у визволених містах і районах Української РСР», якою зобов'язала центральні комітети виділити необхідні кошти й підготувати бригади відповідальних працівників для надання допомоги трудящим республіки у відновленні діяльності профспілок⁴⁰. Для виявлення

реальних масштабів руйнувань і пограбування ворогом матеріальних цінностей, санаторно-профілактичної, спортивної і культосвітньої бази профспілкових організацій секретаріат ВЦРПС 10 червня 1943 р. прийняв постанову про створення комісії центральних, республіканських, обласних, фабрично-заводських і місцевих комітетів⁴¹. Постановою від 21 червня 1943 р. секретаріат ВЦРПС визначив основні заходи щодо відновлення профспілкових організацій. У ній зазначалося, що для відродження фабрично-заводських і місцевих комітетів на підприємствах і в установах необхідно скликати загальні збори членів профспілок і провести їх реєстрацію. Вибори профспілкових комітетів, а там, де працюють менше 15 робітників і службовців, – профгрупи – здійснювати таємним голосуванням. Секретаріат зобов'язав центральні комітети спілок направити в Україну 24 відповідальних працівники, відкрити поточні фінансові рахунки для профорганізацій визволених районів і до 1 січня 1944 р. залишити у їхньому розпорядженні усі зібрані членські внески⁴². Серед першочергових завдань відновлення республіканських, обласних, фабрично-заводських і місцевих комітетів визначалися такі: надання максимальної допомоги господарським і радянським органам у відбудові заводів і фабрик; налагодження матеріально-побутового забезпечення трудящих; виявлення, влаштування і піклування про дітей і підлітків, які втратили своїх батьків.

У вересні 1943 р. ВЦРПС ухвалила нову постанову «Про відновлення профспілкових організацій у визволених від німецьких окупантів районах та містах Української РСР». Для координації процесу відродження профспілкового життя створили бюро ВЦРПС по УРСР. Апарат бюро формував бригади профспілкових працівників, збирав фінансові і матеріальні кошти для налагодження роботи республіканських, обласних, фабрично-заводських і місцевих комітетів. Восени до республіки прибули з тиллових районів понад 8,6 тис. партійних, радянських, господарських, профспілкових і комсомольських працівників. Фінансову допомогу профорганізаціям України на суму понад 2 млн. крб. виділив ВЦРПС⁴³.

Щоб прискорити відновлення професійних спілок у визволених районах, секретаріат ВЦРПС 19 листопада 1943 р. прийняв постанову «Про профспілковий стаж робітників і службовців, які перебували на окупованій території». Трудівникам, які пройшли реєстрацію, час перебування в окупації з профспілкового стану не вилучався і не переривався. Члени профспілок звільнялися також від сплати внесків за цей період. Вже 6 лютого 1944 р. секретаріат ВЦРПС ухвалив рішення, що час перебування на окупованій території не перериває профспілкового стажу, але й не зараховується до безперервного

стажу роботи за умови, якщо робітники і службовці за цей період не вчинили дій, що зганьбили б їхню поведінку. Постановою РНК СРСР від 24 серпня 1944 р. служба у Червоній армії і Військово-Морському флоту зараховувалася до загального трудового і безперервного стажу роботи⁴⁴.

Для надання процесу відродження профспілкового життя в Україні організованого й цілеспрямованого характеру ВЦРПС направила наприкінці листопада 1943 р. до Києва бригаду своїх представників, яку очолив голова ЦК спілки працівників споживчої кооперації східних районів О. Приходько. До складу бригади увійшли також відповідальний працівник ВЦРПС М. Жданов, профспілковий активіст, будівельник М. Смирнов та інші. Вона була наділена правами автономного керівного органу профспілок у республіці з власним бюджетом⁴⁵.

Бригада ВЦРПС розпочала діяльність зі створення організаційного бюро центральних, республіканських і обласних комітетів профспілок, що стали тимчасовими органами, відповідальними за скликання конференцій і керівництво усім профспілковим життям. До липня 1944 р. вона організувала у Києві й інших провідних промислових центрах УРСР збори, конференції і наради профактиву, надала допомогу центральним комітетам спілок у комплектуванні штатів оргбюро галузевих, обласних і районних комітетів. Наприкінці 1944 р. в республіці відновили діяльність 15 центральних, 3 республіканських і 56 обласних комітетів профспілок⁴⁶.

Організаційно-масові заходи, проведені у трудових колективах, виявили чимало робітників, які зберегли свої членські квитки і були поновлені у лавах профспілок. Серед них понад 30 тис. шахтарів Донбасу, 21 тис. металургів, 18 тис. гірників Криворіжжя, 5 тис. нафтовиків і тисячі інших⁴⁷.

До середини 1944 р. чисельність професійних спілок робітників значно зросла, особливо в основних промислових районах України: Донбасі, Подніпров'ї, у містах Києві, Харкові, Одесі, Миколаєві, Херсоні. Відновили діяльність 22 центральних, 325 республіканських і обласних, 11 тис. фабрично-заводських і місцевих комітетів. Робітників і службовців охоплювали 84 профспілки. Центральні органи 62 з них перебували за межами республіки. Понад 100 тис. активістів обрали до керівних структур профспілкових організацій.

Водночас багато трудівників залишалося поза профспілками: у вугільній промисловості – 90 тис., металургійній – 35 тис., цукровій – 62 тис., на залізничному транспорті – 95 тис. Не кращою була ситуація і в інших галузях народного господарства.

Швидкому відновленню профспілок перешкоджали відсутність кваліфікованих кадрів, матеріально-фінансових засобів, інформативно-довідкової

літератури і бланків документів, приміщень для розміщення профспілкових органів, а також байдужість окремих партійних, радянських і господарських керівників.

За звітом секретаря ВЦРПС К. Ніколаєвої про стан і проблеми відродження профспілкового життя в Україні, президія ВЦРПС 11 серпня 1944 р. ухвалила документ «Про поліпшення роботи і надання допомоги профспілковим організаціям звільнених від окупації районів Української РСР»⁴⁸. Президія визнала доцільність і необхідність подальшого продовження роботи бригади ВЦРПС, очолюваної О. Приходько, і розширення її складу. Вона також зобов'язала центральні профоргани поновити фабрично-заводські та місцеві комітети досвідченими працівниками і надати їм необхідну фінансову і матеріальну допомогу, завершити у місячний термін переєстрацію членів профспілок, обрання комісії заробітної плати, охорони праці і соціального страхування, житлово-комунальних питань і роботи з дітьми, обслуговування родин військовослужбовців та культурно-масової роботи. Президія закликала профспілкові організації створити добровільні бригади з працездатного населення для відбудови житлових будинків, комунально-побутових підприємств у містах і робітничих селищах, контролювати повне використання державних коштів, виділених на утримання дитячих установ і пологових будинків, створити у Донбасі й Одесі будинки для інвалідів війни і виховання дітей – сиріт загиблих партизанів, шахтарів та металургів⁴⁹.

Одними з перших розпочали відновлення своїх профспілок трудівники Донбасу, де до війни знаходилися центральні комітети спілок робітників вугільної, вогнетривкової, коксохімічної і соляної промисловості. Секретаріат ВЦРПС постановою від 19 листопада 1943 р. зобов'язав керівні органи профспілок СРСР надати трудовим колективам заводів, фабрик і шахт басейну посильну фінансову і матеріальну допомогу. ЦК спілки робітників кам'яновугільної промисловості, очолюваний Є. Савковим, залучив до участі у відновленні профорганізацій понад 19 тис. активістів. Чисельність спілки зростала протягом кожного кварталу в 1944 р. на 25 тис. членів. До профкомів шахт обрали 3 тис. гірників. Профспілкові організації підприємств вугільної промисловості об'єднували понад 106 тис. шахтарів. Наприкінці 1944 р. центральний комітет мав у своєму розпорядженні на території Донбасу і Кавказу 35 районних, 630 шахтних і місцевих комітетів, 11 профкомів вищих і середніх навчальних закладів, що налічували 203 тис. членів спілки з 309 тис. трудящих, зайнятих

видобутком вугілля. Сьомий пленум ЦК, що відбувся у грудні, відзначив певні позитивні зрушення у роботі всіх структур і розробив заходи щодо подальшого поліпшення організаційної і виробничо-масової діяльності спілки⁵⁰. До травня 1945 р. відбулися вибори шахтних і місцевих комітетів у 786 профорганізаціях. Їхній склад поповнили 1357 комуністів, 1156 учасників війни і 793 жінки. Спілка гірників налічувала близько 260 тис. членів з 370,6 тис. зайнятих у галузі. ЦК спілки робітників нафтової промисловості південних і центральних районів СРСР створив організаційне бюро профкомів у Ворошиловградській, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Полтавській, Сталінській, Сумській, Харківській і Чернігівській областях. Трудовим колективам підприємств галузі у Західній Україні надавала допомогу бригада ВЦРПС на чолі з секретарем ЦК спілки Токаревим. Першими відновили у членах профспілки 5 тис. нафтовиків Дрогобицької області, які зберегли свої квитки. Голова профкому 9-го промислу Вале разом з активістами зберіг документацію і майно профорганізації. До 1 липня 1945 р. у республіці відбулися вибори республіканського, 19 обласних, 116 заводських й місцевих комітетів і 303 профгрупоргів. Вони об'єднали 19,5 тис. членів спілки з 24 тис. зайнятих на підприємствах і в установах нафтової промисловості⁵¹.

У листопаді 1944 р. оргбюро ЦК спілки робітників торф'яної промисловості СРСР організувало в Україні вибори республіканського комітету. На початку наступного року він відновив діяльність 27 профспілкових організацій, які залучили до спілки 2,7 тис. робітників і службовців з 3,2 тис. зайнятих видобутком торфу⁵².

На другий день після визволення Криворіжжя від окупантів у Кривому Розі відновив діяльність ЦК спілки робітників залізорудної промисловості південних районів. Понад 850 активістів, серед яких було 160 комуністів і комсомольців, брали участь у переєстрації і прийомі до спілки нових членів. У квітні 1945 р. 45 профспілкових організацій, 37 з яких знаходилися на території України, налічували 40 тис. членів. Понад 13 тис. трудівників, зайнятих видобутком залізної і марганцевої руди, залишалися поза спілкою. ЦК спілки робітників коксохімічної промисловості протягом 1944 р. організував вибори 26 заводських і 5 місцевих комітетів на підприємствах і в установах Горлівки, Дніпродзержинська, Дніпропетровська, Єнакієвого, Запоріжжя, Кривого Рогу й інших міст, де працювали близько 29 тис. робітників і службовців. З 23 тис. членів спілки 50 % були вперше прийняті до її організацій.

Головами 25 фабрично-заводських і місцевих комітетів обрали членів і кандидатів ВКП (б), інші 6 очолили кваліфіковані робітники і спеціалісти. На-

весні наступного року відновили роботу 70 цехових комітетів і 300 різних комісій, було обрано 930 громадських контролерів і 5 тис. активістів. До осені відновили профспілкові організації на 25 заводах в Україні, де працювали 17 тис. трудівників. З них лише 10 тис. були членами спілки⁵³.

Першочерговим завданням ЦК спілки робітників металургійних заводів південних районів стала відбудова зруйнованих ворогом підприємств і відродження профспілкового життя. Перші підсумки організаційної і виробничо-масової роботи спілка підбила на VI пленумі ЦК у серпні 1944 р. У його рішеннях зазначалося, що на 28 підприємствах обрано завкомів, 479 цехкомів і понад 2,2 тис. профгрупоргів, а низовий актив налічував близько 8,7 тис. осіб. Профспілкові організації поповнили 31 тис. нових і 21 тис. робітників і службовців, яких поновили у правах членів спілки. Пленум розробив і схвалив програму конкретних заходів, спрямованих на організаційне зміцнення фабрично-заводських і місцевих комітетів, на поліпшення діяльності профгрупоргів. На заводах організували наради, семінари і курси підготовки профспілкових активістів. У 1945 р. ЦК спілки завершив вибори керівних органів на 32 металургійних підприємствах, у 26 установах, 13 інститутах і технікумах, де працювали і навчалися 147,4 тис. робітників, службовців, студентів і учнів. Профспілкові організації об'єднували 134,2 тис. трудівників. На території України профспілка мала 57 заводських і місцевих комітетів, актив яких налічував приблизно 23 тис. осіб⁵⁴.

У роботі профспілкових організацій металургійних підприємств республіки поруч з успіхами було немало недоліків. Комісія ВЦРПС, очолювана її секретарем К. Ніколаєвою, Донецький і Дніпропетровський обкоми КП(б)У у своїх звітах і рішеннях неодноразово зазначали, що завкоми недостатньо приділяли уваги організаційно-масовій роботі, нерегулярно проводили збори, на багатьох заводах відсутній чіткий облік членів спілки, профспілковий актив не бере належної участі у захисті інтересів робітників і службовців, інвалідів війни і праці⁵⁵.

Для відновлення роботи профспілкових організацій на підприємствах тракторної і танкової промисловості України ЦК направив з Уралу групу досвідчених працівників. Заступник голови завкому Уральського машинобудівного заводу В. Смоліков очолив профспілкову організацію гіганта тракторобудування у Харкові. Центральний комітет виділив профорганізаціям в УРСР та інших звільнених областях СРСР додатково надвідрахування від членських внесків 1700 тис. крб. Протягом 1943 р. профспілка залучила до своїх рядів 75 % працівників на підприємствах галузі. На виконання поста-

нови секретаріату ВЦРПС від 15 серпня 1944 р. ЦК спілки на чолі з К. Алексєєвим повернувся до Харкова. До осені 1945 р. він відновив роботу 7 заводських, 3 місцевих і 2 профспілкових комітетів, організації яких об'єднували 16 тис. робітників і службовців з 22 тис. зайнятих на виробництві⁵⁶.

Центральний комітет спілки робітників підприємств сільськогосподарського машинобудування (голова В. Прохоров), що тимчасово перебував у Люберцях Московської області, направив до Харкова бригаду своїх працівників, яка надала допомогу трудовим колективам заводів «Серп і молот» й імені Фрунзе у відновленні профспілкових організацій. Восени 1943 р. там провели вибори заводських і цехових комітетів, громадських контролерів. У першій половині 1944 р. обрали завкомів на підприємствах сільськогосподарського машинобудування у містах Осипенко Харківської області, Запоріжжі і Херсоні. Протягом 1943 р. до спілки залучили близько 16,4 тис. членів. Ще близько 6 тис. зайнятих на виробництві перебували поза нею. План збору членських внесків був виконаний на 102 % і становив 2164 тис. крб. На 76 заводах важкого машинобудування профорганізації об'єднували понад 90 % трудівників⁵⁷.

Великі завдання постали перед спілкою залізничників південних районів у процесі відбудови зруйнованих ворогом господарств залізниць України. На початку 1943 р. її керівні органи налічували 2198 працівників (до війни – 2679). Очолював ЦК профспілки відомий залізничник М. Цимбал. У лютому президія ЦК заслухала питання про заходи щодо відновлення діяльності профорганізацій на Північно-Донецькій, Південно-Донецькій, Південній, Сталінській і Південно-Західній залізницях. Для створення оргбюро профкомів названих магістралей з тилу відкликали голів П. Шиманського, М. Чуїщева, Д. Огарьова, С. Сивкова, Боголюбова, а також працівників спілки Каравельського, Кульчинського, Нікулєнка, Петрова, Селютіна, Сіяєва, Шевельова та інших.

У жовтні ЦК спілки залізничників повернувся до Харкова і мобілізував для відродження профспілкового життя близько 1 тис. досвідчених працівників. Навесні 1944 р. спілка об'єднувала понад 200 тис. трудівників. Протягом 1944 р. низові організації обрали 39 районних й 2713 місцевих комітетів, 6 тис. профгрупоргів і залучили до роботи близько 30 тис. активістів. План збору членських внесків виконали на 101%. Прибуткова частина бюджету становила 48,3 тис. крб., а витрати – 45,2 тис. крб.⁵⁸

Для розбудови профспілкового життя на залізницях західних областей республіки ЦК спілки навесні 1945 р. направив 50 досвідчених працівників і виділив фінансову допомогу на суму понад 305 тис. крб. Низові організації звільнили від процентних

підрахунків з членських внесків, що становило у 1944–1945 рр. близько 370 тис. крб. У травні 1945 р. профорганізації Львівської дороги об'єднували 20,8 тис. залізничників (54 % усіх працівників), Ковельської – 12,8 тис. (54 %), Чернівецького відділення Кишинівської магістралі – 4,2 тис. (80 %). Там було проведено вибори 2 дорожніх, 10 районних і 458 місцевих комітетів. До осені 1945 р. ЦК спілки робітників залізних доріг південних районів відновив роботу 16 дорожніх комітетів (9 з них в Україні), 94 районних (55), 5509 місцевих (3167) комітетів і 23975 профгрупоргів (14495). Профспілка охоплювала 565,5 тис. робітників і службовців з 629,1 тис. залізничників. На магістралях республіки – відповідно 328,6 тис. з 365,9 тис. Профспілковий актив налічував понад 34 тис. осіб. Республіканський комітет спілки робітників автомобільного транспорту провів вибори керівних органів у 195 профорганізаціях, які об'єднували 70 % автомобілістів⁵⁹.

У складних умовах відновлювали роботу профспілки робітників будівельної індустрії. Трудові колективи формувалися повільно. Не вистачало кваліфікованих господарських і профспілкових працівників, приміщень, необхідних матеріальних і фінансових ресурсів. ЦК спілки робітників промислового будівництва на чолі з Г. Золочевським у листопаді 1943 р. сформував і направив до Ворошиловградської і Сталінської областей бригаду для надання допомоги профспілковим організаціям Донецького басейну. До кінця 1943 р. профспілка залучила до своїх лав лише 30 % робітників і службовців з 44,2 тис. зайнятих на будівництві промислових об'єктів. Пленум ЦК спілки, що відбувся в жовтні 1944 р., вказав на незадовільний стан організаційної, виробничої і культурно-масової роботи будівельних комітетів, на байдуже ставлення господарських органів до вирішення матеріально-побутових проблем будівельників. Близько 99 тис. робітників і службовців з 150 тис., зайнятих на будівельних роботах, залишалася поза спілкою. Зміцнення керівних органів профорганізацій досвідченими працівниками і надання необхідної фінансової і матеріальної допомоги сприяли поліпшенню роботи спілки. У квітні 1945 р. вона відновила на території України 7 обласних і 176 профорганізацій, в яких на обліку перебувало 79,6 тис. будівельників, зайнятих на відбудові промислових об'єктів⁶⁰.

Центральний комітет спілки працівників комунального і житлового будівництва наприкінці грудня 1943 р. перебрався з Тбілісі до Харкова. Протягом наступного року він поповнив штати керівних профорганів кваліфікованими працівниками, виділив на

організаційні витрати фінансову допомогу на суму 29 тис. крб., організував вибори 16 обласних і 230 будівельних комітетів. На 54 підприємствах Дрогобицької, Львівської, Тернопільської і Чернівецької областей відновили роботу лише 35 профспілкових організацій, що налічували 1,2 тис. членів з 2,7 тис. трудівників. У 1944 – першій половині 1945 р. ради спілки поновили 42,5 тис. робітників і службовців. На підприємствах в Україні відновили 297 організацій, що об'єднували 34,9 тис. будівельників з майже 55 тис., зайнятих на відбудові житла і комунальних підприємств⁶¹.

Згідно з постановою секретаріату ВЦРПС від 15 грудня 1943 р. у Харкові розпочало діяльність організаційне бюро ЦК спілки робітників промисловості будівельних матеріалів у складі 5 працівників на чолі з І. Бородіним. У квітні наступного року апарат ЦК перебрався до Києва. Відновленню профспілкових організацій і налагодженню повноцінної роботи їхніх профорганів заважали проблеми у формуванні трудових колективів, низький рівень кваліфікації робітників і велика плінність кадрів, відсутність досвідчених працівників у обласних, фабрично-заводських і місцевих комітетах, приміщень для налагодження організаційної, виробничо-масової і культурно-просвітницької роботи, а також житла для керівних профкадрів. У 1944 р. спілка прийняла до своїх лав лише 49 % будівельників. Членські внески з них сплатили 52 %. На 50 підприємствах взагалі були відсутні профспілкові організації. Оргбюро ЦК спілки, фабрично-заводські і місцеві комітети не змогли організувати на більшості з 286 відбудованих підприємств, де працювали 20,9 тис. робітників і спеціалістів, соціалістичне змагання, матеріально-побутове забезпечення їхніх сімей і культурно-масову роботу. Секретаріат ВЦРПС у березні 1945 р. визнав роботу оргбюро ЦК профспілки незадовільною і вжив організаційних заходів щодо зміцнення його керівного складу. До осені обрали 9 обласних і 355 фабрично-заводських та місцевих комітетів, що об'єднали 18,9 тис. членів спілки. Понад 33 % робітників і службовців залишалися поза нею⁶².

Забезпечення матеріально-побутових потреб виробників й усього населення республіки залежало від якнайшвидшої відбудови підприємств легкої і харчової промисловості та їхніх профспілкових організацій. ЦК спілки робітників швейної промисловості південних районів, що перебував у Ташкенті, направив у вересні–листопаді 1943 р. до Харківської і Сталінської областей бригади відповідальних працівників. А профорганізації підприємств галузі Узбецької РСР виділили бланки облікових документів, довідкову літературу, спортивний інвентар і фінансову допомогу на суму 4,5 тис. крб. Наприкінці

року ЦК спілки перебрався до Харкова. Протягом 1944 – першого кварталу 1945 р. він організував вибори 2 обласних, 85 фабрично-заводських і місцевих комітетів та понад 7,5 тис. профгрупоргів й інших активістів. Профспілкові організації налічували 10,3 тис. працівників з 12,6 тис., зайнятих на виробництві. ЦК спілки робітників трикотажної промисловості створив оргбюро обласних комітетів і провів вибори керівних органів у профспілкових організаціях на фабриках Києва, Полтави, Харкова, Чернівців та інших міст. У 1944 р. на підприємствах взуттєвої, трикотажної, швейної, шкіряної і тютюнової промисловості відновили роботу 266 профорганізацій, що об'єднували 23,7 тис. членів спілок з 33,6 тис. робітників і службовців. За неповними даними, керівних органів спілок робітників лісу і сплаву, лісопилної і деревообробної, паперової, поліграфічної промисловості й працівників преси, вибори профкомів відбулися у 640 організаціях, що налічували 41 тис. трудівників з 120 тис., зайнятих на виробництві⁶³.

Центральний комітет спілки робітників цукрової промисловості СРСР основні зусилля спрямував на відновлення профспілкових організацій підприємств на території України, які об'єднували до війни переважну більшість трудівників галузі. У другій половині 1944 р. бригади відповідальних працівників ЦК організували роботу 4 оргбюро профкомів Кіровоградської, Полтавської, Харківської та Чернігівської областей, розпочали підготовку на курсах і семінарах голів і секретарів завкомів й інших активістів. Протягом 1944–1945 рр. на підприємствах республіки відновили діяльність понад 230 профорганізацій, які об'єднували 116 тис. робітників і службовців, що постійно працювали на виробництві. З них лише 45 % були членами спілки. На заводах борошномельної, хлібопекарної, м'ясної, консервної, рибної, соляної, пивоварної і крохмале-патокової, виноробної і горілчаної промисловості діяли понад 2,3 тис. профспілкових організацій, що охоплювали близько 90 тис. трудівників з 146 тис., зайнятих на виробництві⁶⁴.

Досить швидко відновила діяльність своїх організаційних структур спілка працівників державної торгівлі. У 1944 – першому кварталі 1945 р. ЦК профспілки організував вибори 23 обласних, 14 міських, 52 районних комітетів і 1306 профгрупоргів у магазинах та установах. Вони об'єднували 58,7 тис. трудящих з 76,7 тис. зайнятих у торгівлі. До липня 1945 р. профспілкові організації підприємств державної торгівлі і споживчої кооперації налічували 129,5 тис. працівників⁶⁵.

Організаційне бюро ЦК спілки робітників радгоспів Української РСР і Молдавської РСР, відновлюючи низові організації, значну увагу приділяло

підготовці голів робітничих комітетів і профактиву. До квітня 1944 р. навчання охопили близько 1,9 тис. активістів. Протягом року до спілки залучили 49,1 тис. робітників, з яких 23 тис. були прийняті вперше. У західних областях України профспілкові організації було створено у 19 радгоспах з 26, де працювали 2,2 тис. трудівників. До жнив 1945 р. ЦК спілки провів вибори 11 обласних, 498 робітничих, 50 місцевих і 10 профспілкових комітетів у радгоспах, установах й навчальних закладах. Профспілка налічувала 108,6 тис. робітників радгоспів. З них лише 74 тис. були постійно зайняті сільськогосподарськими роботами. Напередодні посівної кампанії 1944 р. у 12 областях України розпочали роботу оргбюро ЦК спілки робітників і службовців МТС і земельних органів УРСР і МРСР. До літа наступного року організували вибори 24 обласних і близько 2 тис. робітничих і місцевих комітетів. Профспілкові організації об'єднували 55 тис. трудівників з 73 тис. залучених до виробництва⁶⁶.

Центральний⁴ комітет спілки працівників державних установ південних районів протягом 1943–1944 рр. направив в Україну бригади відповідальних працівників, виділив облікові картки й членські квитки, довідкову літературу і грошову допомогу на суму 47 тис. крб. Протягом року відновили роботу профспілкові організації у 798 установах, де працювали 40,7 тис. службовців. Лише 23,4 тис. з них були членами спілки. У західних областях республіки відродженню профспілкового життя допомагала бригада ЦК на чолі з Велиєвим. На початку 1945 р. у Волинській, Дрогобицькій, Ізмаїльській, Станіславській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, і Чернівецькій областях провели вибори обкомів і відновили діяльність 356 організацій, які налічували понад 19 тис. членів спілки. Головами обласних комітетів обрали членів ВКП(б) Ф. Глевського, А. Темненка, О. Агапова, М. Лисенка, М. Шевчука, М. Троцюка, А. Дешка і В. Кашеєва. До осені в Україні працювали 24 обласні і 1263 профкоми державних установ, що об'єднували 74,7 тис. службовців. З них членами спілки стали 45 тис. У 2103 органах суду і прокуратури відновили роботу 711 профорганізацій. З 15,1 тис. працівників лише 9,5 тис. були членами спілки⁶⁷.

З перших днів визволення України відновлювала свої структурні підрозділи спілка працівників медично-санітарних установ. До липня 1945 р. центральний комітет керував роботою 24 обласних, 8 дорожно-лінійних, одного басейнового комітетів, 6694 низовими профорганізаціями і 12 профкомаами навчальних закладів. На обліку перебувало 169 тис. членів спілки з 199 тис. зайнятих медично-санітарною працею.

Профспілка працівників початкової і середньої освіти налічувала 196 тис. членів з 223 тис. вчителів. ЦК організував вибори 21 обласних, 7 дорожних, 664 районних і понад 26 тис. профспілкових комітетів⁶⁸.

Партійне і радянське керівництво особливу увагу приділяло профспілковому будівництву у західних областях України, де тривала жорстока боротьба з сталінським режимом. У 1945 р. відділ кадрів ВЦРПС і центральні комітети спілок направили до регіону головами обкомів і головними бухгалтерами 41 відповідального працівника, довідкову літературу з охорони праці, трудового законодавства, організаційної і культурно-масової роботи, кошти. Відповідно до постанови Секретаріату ВЦРПС «Про надання допомоги профспілковим організаціям західних областей УРСР» від 11 квітня 1945 р. в обласні і районні центри направили бригади співробітників ВЦРПС і центральних комітетів спілок терміном на два місяці, а також 25 досвідчених працівників для призначення їх на відповідальні посади в обласних комітетах. У містах організували курси і семінари для навчання активу. Наприкінці війни 25 галузевих спілок провели вибори 103 обласних, 7142 фабрично-заводських і місцевих комітетів. Профспілкові організації регіону об'єднували 223 тис. трудівників з 346,5 тис. зайнятих у народно-умов господарстві⁶⁹.

Відновлення діяльності профспілок у важких умовах воєнної доби завершили, в основному, до осені 1945 р. 94 професійні спілки обслуговували в Україні понад 3721 тис. трудівників. 41 спілка, що обслуговувала 1030 тис. робітників і службовців, не мала у республіці центральних органів для керівництва місцевими організаціями. Протягом 1944–1945 рр. 53 спілки, що мали в УРСР центральні органи, обрали 22 ЦК, 29 РК, 2 басейнових, 9 дорожніх, 472 обласних, 2,5 тис. районних, 2521 фабрично-заводський і місцевий комітети. Профспілкові організації заводів і фабрик, радгоспів, МТС та інших підприємств і установ налічували 2001 тис. членів з 2690 тис. працівників зайнятих на виробництві⁷⁰.

Відродження профспілкового життя супроводжувалося гострими проблемами. Багато трудових колективів підприємств формувалися переважно з колгоспників, жінок і підлітків, яких необхідно було навчити кваліфікованій праці, ознайомити з основами діяльності профспілкових організацій, залучити до активного суспільно-політичного життя. Для успішного вирішення поставлених перед профспіл-

ками завдань слід було зміцнити фабрично-заводські і місцеві комітети досвідченими кадрами, виховати актив, який налічував понад 100 тис. передовиків виробництва, робітників, які вперше прийшли у народне господарство і не мали теоретичних знань і практичного досвіду профспілкової роботи.

Профспілкові організації, у переважній більшості, кадрами не були укомплектовані. У 8 центральних і 16 республіканських комітетах восени 1944 р. працювали 847 співробітників замість 1082 за штатним розкладом. З них 526 осіб вперше прийшли на профспілкову роботу⁷¹.

Пленуми ЦК КП(б), що відбулися у травні й листопаді 1944 р., вказали партійним органам на неприпустимо повільне відновлення профспілок, незадовільну роботу щодо підготовки їх кадрів, залучення трудящих до виробничої і масово-політичної роботи⁷². Протягом року на засіданнях бюро Волинського, Дніпропетровського, Дрогобицького, Ізмаїльського, Запорізького, Львівського, Миколаївського, Сталінського і Станіславського обкомів партії було розглянуто понад 3,1 тис. питань партійно-масової роботи і кадрової політики. Діяльність профспілок обговорювали лише на 48 засіданнях⁷³. Для оперативного керівництва профспілками у ЦК Компартії України створили сектор профспілкових кадрів, а обласні і районні комітети, партійні організації на підприємствах і в установах зобов'язали брати безпосередню участь у комплектуванні апаратів профорганів усіх рівнів. До грудня 1945 р. штати центральних, республіканських, обласних, районних, фабрично-заводських, місцевих комітетів і культпросвітніх установ профспілок налічували 6777 працівників. Понад 670 посад не були заповнені. З 2654 відповідальних працівників 1493 були членами партії. Вищу освіту мала 371 особа, середню – 1180 і початкову – 1326. За національною ознакою: українців – 1327; росіян – 906; євреїв – 272; інших національностей – 149 осіб. На відповідальних ділянках керівних профорганів працювали 798 жінок й 138 інвалідів війни. Жінки у складі фабрично-заводських і місцевих комітетів профспілок СРСР становили 54,4 %, а у цехових комітетах – 37,2 %⁷⁴.

Підготовку і перепідготовку профспілкових кадрів центральні і республіканські комітети здійснювали у вищих школах профруху Москви, Ленінграда і Харкова, на постійних курсах, семінарах і нарадах, організованих спільно з працівниками науково-дослідних інститутів і культурно-просвітніх установ. Для забезпечення профорганізацій визволених районів досвідченими кадрами секретаріат ВЦРПС 5 серпня 1943 р. ухвалив постанову про створення при Московській вищій школі профруху двомісячних курсів для підготовки голів фабрично-

заводських і місцевих комітетів. 9 червня 1944 р. секретаріат ВЦРПС прийняв рішення про відновлення роботи Харківської вищої школи профруху, в якій до війни навчалася 350 активістів⁷⁵. Протягом 1945–1946 рр. у школі навчалася 116 осіб, а також працювали курси і семінари для підготовки активу місцевих профорганізацій⁷⁶.

Поповнення керівних профспілкових органів переважно новими робітниками й спеціалістами, котрі не мали належної теоретичної підготовки і практичного досвіду, передбачало розробку ефективної системи їхнього навчання. На виконання постанови секретаріату ВЦРПС від 26 серпня 1944 р. відділ культурно-масової роботи, центральні й республіканські комітети організували широку мережу курсів і семінарів для підготовки голів обласних, фабрично-заводських і місцевих комітетів у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі й інших містах, надали їм допомогу в організації навчального процесу. ЦК спілки працівників вищої школи і наукових установ організував двотижневі семінари для активу низових профорганізацій. У курсовій мережі ЦК спілки гірників Донбасу, за півтора року після визволення ознайомилися з основами профспілкової роботи 790 голів шахтових і заводських комітетів, 2168 профгрупоргів і 5,8 тис. інших активістів. Протягом 1945 р. центральні і республіканські комітети організували навчання на курсах, семінарах і активах понад 92,2 тис. голів обласних, районних, фабрично-заводських і місцевих комітетів, членів їх комісій, бухгалтерів, інспекторів, інструкторів, громадських контролерів і страхових делегатів. З них 8,2 тис. у західних областях.

Війна помітно вплинула на структуру професійних спілок. На підприємствах і в установах вона закріпилася у такому вигляді: заводські і місцеві комітети, цеховий комітет і профгрупа. Інститут цехових і змінних профорганізаторів ліквідували, а межі чисельності профспілкової групи визначили у кількості не більше ніж 20 осіб. Сувора централізація профруху призвела до того, що профспілкові організації робітників електротехнічного транспорту, зв'язку, річкового флоту, шосейно-дорожнього гідробудівництва, комунальних підприємств, суднобудівної, місцевої, молочної, хлібопекарної промисловості, працівників житлового господарства, громадського харчування, перукарень, лазень і пралень, фінансово-банкових й політосвітніх установ, вищої школи і дошкільних закладів УРСР не мали республіканських комітетів, а лише обласні або міські. Їхні центральні комітети знаходилися у Москві. У липні 1945 р. поза межами України перебував 41 центральний комітет галузевих спілок. На пропозицію бригади ВЦРПС протягом 1944–1945 рр. в УРСР створили республіканські комітети спілок

робітників шосейного і гідротехнічного будівництва, геологорозвідувальних установ, тютюнової промисловості, а також низку обласних і районних комітетів. Утворені профспілки були нечисленними, за винятком об'єднання робітників шосейного й гідротехнічного будівництва, що обслуговувало 38,5 тис. трудівників. Інші налічували від 2 до 5 тис. робітників і службовців⁷⁷.

Наявність значної кількості галузевих спілок, їхня територіальна розпорошеність і нечисельність, відсутність належної матеріально-фінансової бази і кваліфікованих працівників призвела до того, що низові організації республіки не діставали належної допомоги з боку центральних органів. Відсутність єдиного профспілкового центру в Україні негативно впливала на організаційну і виробничо-масову роботу профорганізацій, зводила нанівець їхні функції захисників інтересів трудящих.

ЦК КП(б)У, керівники центральних і республіканських комітетів профспілок, бригад ВЦРПС в Україні неодноразово ставили перед ВЦРПС і ЦК ВКП(б) питання доцільності реорганізації республіканських і обласних комітетів, а також створення об'єднаного всеукраїнського профспілкового центру. Вони стверджували, що такий захід посилить централізацію керівництва, контроль за роботою низових організацій, поліпшить навчання і перепідготовку кадрів, координацію масово-політичної і культурно-освітньої роботи спілок. Керівник бригади ВЦРПС О. Приходько у листі до голови ВЦРПС у серпні 1944 р. переконував, що об'єднання лише 7 нечисленних спілок і реорганізація обкомів заощадять кошти на суму понад 220 тис. крб. і вивільнять 340 працівників⁷⁸.

Для здійснення контролю за виконанням центральними, республіканськими, обласними, фабрично-заводськими і місцевими комітетами в УРСР постанов пленумів, президії і секретаріату ВЦРПС 4 вересня 1945 р. був створений апарат уповноваженого ВЦРПС по Україні. Наприкінці року він налічував 52 відповідальних й 29 технічних працівники. Очолив його А. Колибанов⁷⁹.

У 1948 р. ВЦРПС завершив перебудову керівних органів профспілок створенням республіканських, крайових і обласних рад⁸⁰.

Аналіз профспілкової системи доби Другої світової війни свідчить про те, що, незважаючи на свавілля, репресії і кадрові втрати 30-х років, влада спромоглася посилити організаційну, виробничо-масову і культурно-побутову роботу профспілок. Наказово-номенклатурний характер будівництва профспілок правлячою партією спрямовував їх на виконання, насамперед, тих функцій, які забезпечували зміцнення військово-економічної могутності держави і партійної влади.

Тотальний контроль з боку Комуністичної партії, постійне втручання у роботу професійних об'єднань трудящих призвели до масових порушень профспілкової демократії. Звітно-виборні кампанії відбулися під безпосереднім керівництвом партійних комітетів, які регулярно приймали постанови про хід, характер і підсумки виборів профорганів, їхню участь у соціалістичному будівництві. Дотримання зовнішніх атрибутів внутрішньоспілкової демократії лише маскувало адміністративно-директивні методи керівництва діяльністю профспілок. Профспілкові збори мали формальний характер. Пленуми ВЦРПС, центральних і республіканських комітетів скликали нерегулярно. Керівні органи нерідко ігнорували рішення зборів й конференцій членів спілок. Багато первинних організацій працювали формально, не проявляли ініціативи і наполегливості у виконанні захисних функцій.

Пряме втручання партійних органів у організаційну роботу профспілок негативно впливало на підбір кадрів, стримувало їхню ініціативу й позбавляло самостійності у виконанні функціональних обов'язків.

Свавільне присвоєння партією права добору, виховання, висування й розстановки профспілкових кадрів стало важливим засобом збереження і зміцнення стану одержавленості спілок трудівників, їхньої повної залежності від партійної влади. На керівні посади до профорганів нерідко висували випадкових, безініціативних, непідготованих і неавторитетних працівників, які не виконали доручену справу в партійних організаціях. Кадрова політика ВКП(б) щодо професійних спілок була одним із факторів, що забезпечував спрямування трудової і творчої ініціативи трудящих на підтримку політики партії і виконання надзвичайно важливих і важких економічних завдань.

Завдяки системі таємного голосування членам спілок інколи вдавалося обирати своїми лідерами не висуванців парткомів, а справжніх захисників інтересів трудящих, але це швидше був виняток зі встановлених правил.

Одержавленість профспілок, утримування їх у фарватері партійного курсу, постійне зростання їхньої чисельності були вигідні сталінському режиму як з економічної, так і з політичної точки зору. Масовість профспілкового руху розглядалася партійно-державним апаратом як форма зміцнення своєї влади, як засіб тотального контролю за робітниками і всім народом, як вирішальний фактор втілення у життя маячної ідеї побудови комунізму.

ПРИМІТКИ

1. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1980 – Т. 4. – С. 129–130, 136–139.
2. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К., 1983 – С. 258–259.
3. *Ефремов Н.* О своеобразном кризисе профсоюзов и об их новых задачах. – М., 1963. – С. 3.
4. Комунист. – 1937. – 29 травня.
5. Труд. – 1939. – 2 декабля.
6. Російський державний архів суспільно-політичної історії (далі РДАСПІ). – Ф. 17. – Оп. 88. – Спр. 558. – Арк. 202.
7. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – С. 327–328.
8. *Ярош Б.О.* Тоталітарний режим на західно-українських землях у 30–50-рр. ХХ століття. – Луцьк, 1995. – С. 72.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 59; Спр. 9а. – Арк. 6–7.
10. Там само. – Спр. 26. – Арк. 48, 140.
11. Там само. – Ф. 2357. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 52, 150, 150а; Ф. 2481. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 3; Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 69; Спр. 3. – Арк. 16, 44, 77; Спр. 5. – Арк. 166; Спр. 22. – Арк. 16; Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – С. 333.
12. Бюллетень ВЦСПС. – 1940. – № 6. – С. 16, 22.
13. Там само. – № 11–12. – С. 12.
14. Труд. – 1940. – 7; 18 июля.
15. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – С. 332.
16. ЦДАВО України. – Ф. 2848. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 6.
17. Бюллетень ВЦСПС. – 1941. – № 2. – С. 13.
18. *Белоносов И.И.* Советские профсоюзы в годы войны. – М., 1970. – С. 15; *Чернега П.М.* Профсоюзы Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны. – К., 1987. – С. 8.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2357. – Оп. 1 – Спр. 6. – Арк. 137; *Чернега П.М.* Вказ. праця. – С. 10.
20. *Чернега П.М.* Вказ. праця. – С. 9;
21. ЦДАВО України. – Ф. 2596. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 131; Спр. 159. – Арк. 45; Спр. 233. – Арк. 132; Оп. 6. – Спр. 50. – Арк. 34.
22. Там само. – Ф. 2357. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 3.
23. Там само. – Ф. 2759. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 175; Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 410. – Арк. 64, 73; История профсоюзов России. – М., 1999. – С. 240.
24. Профсоюзы СССР. – М., 1963. – Т. 3. – С. 227–229.
25. ЦДАВО України. – Ф. 2597. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 58.
26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 164. – Арк. 34; *Чернега П. М.* Вказ. праця. – С. 11–12.
27. ЦДАВО України. – Ф. 2481. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 202; *Григорович Д. Ф., Замлинский В.А., Немайтый В.Н.* Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны. – К., 1974. – С. 97.
28. Народная война. – Правда. – 1989. – 13 октября.
29. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.
30. Центр зберігання і вивчення документів новітньої історії Челябінської області Російської федерації (далі – ЦЗВДНІЧ РФ). – Ф. 288. – Оп. 6. – Спр. 132. – Арк. 6; Оп. 4. – Спр. 166. – Арк. 1.
31. ЦДАВО України. – Ф. 2357. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 170; Ф. 2606. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 77; *Чернега П. М.* Вказ. праця. – С. 49.
32. ЦДАВО України. – Ф. 2604. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2; Спр. 5. – Арк. 1, 2, 5, 10; Спр. 19. – Арк. 5; *Митрофанова А. В.* Рабочий класс Советского Союза в первый период Великой Отечественной войны (1941–1942 гг.). – М., 1960. – С. 454.
33. Державний архів Єкатеринбурзької області Російської Федерації (далі – ДАЕО РФ). – Ф. 834. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 118; Профсоюзы СССР. – Т. 3. – С. 245.
34. Профсоюзы СССР. – Т. 3. – С. 227–229.
35. ЦДАВО України. – Ф. 2597. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 8; Спр. 75. – Арк. 13–14; Спр. 76. – Арк. 31; Спр. 77. – Арк. 12.
36. Там само. – Ф. 2759. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 69; Спр. 37. – Арк. 39–42, 55; *Чернега П. М.* Вказ. праця. – С. 49.
37. *Митрофанова А.В.* Вказ. праця. – С. 454.
38. *Шверник Н. М.* Речь на 75-м конгрессе британских тред-юнионов в Саутпорте. – М., 1943. – С. 7–8.
39. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – С. 374.
40. ЦДАВО України. – Ф. 2357. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 118.
41. Там само. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–5.
42. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 127. – Арк. 80; *Буцко Н.А.* Коммунистическая партия – организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны. – К., 1962. – С. 38.
43. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4, 29–30.
44. Труд. – 1943. – 19 мая; *Горлач М.І.* Вірна опора партії комуністів. Профспілки України у боротьбі за здійснення ленінського плану комуністичного будівництва. – К., 1965. – С. 305.
45. *Слуцький А., Сидоренко В.* Профсоюзы Украины после победы Великого Октября. – М., 1961. – С. 66; *Стадник О.М.* Діяльність профспілкових

організацій на визволеній від німецько-фашистських загарбників території України (1943–1945 рр.). – Український історичний журнал (далі – УІЖ) – 1959. – № 6. – С. 14.

46. Труд. – 1944. – 22 августа; Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – С. 375.

47. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 5451. – Оп. 25. – Спр. 739. – Арк. 143; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 166; Труд. – 1944. – 5, 6 сентября.

48. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 410. – Арк. 27–29; Труд. – 1944. – 13 августа.

49. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 412. – Арк. 14; ДАРФ. – Ф. 5451. – Оп. 25. – Спр. 624. – Арк. 117; Спр. 1125. – Арк. 128; Труд. – 1944. – 26 декабря; Профсоюзы СССР. – Т. 3. – С. 233.

50. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 26; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 413. – Арк. 39; Труд. – 1944. – 24 ноября.

51. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 415. – Арк. 57; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 134.

52. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 7; Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 74–75.

53. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 86–88; Спр. 17. – Арк. 133; Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 75–76.

54. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 859. – Арк. 2.

55. ЦДАВО України. – Ф. 2596. – Оп. 1. – Спр. 451. – Арк. 98–91, 116, 139; Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 131; Спр. 20. – Арк. 56.

56. Там само. – Ф. 2596. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 3; Спр. 78. – Арк. 34; Спр. 100. – Арк. 119; Спр. 119. – Арк. 84; Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 32.

57. ЦДАВО України. – Ф. 2357. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 21, 27–28, 68–69, 161, 183; Спр. 4. – Арк. 12, 19; Спр. 5. – Арк. 32–34.

58. Там само. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 9 а. – Арк. 7–8; Спр. 14. – Арк. 1–12; Спр. 13. – Арк. 109–112; Спр. 18. – Арк. 3; Спр. 20. – Арк. 51.

59. Там само. – Ф. 2604. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 17; Спр. 26. – Арк. 1, 24; ЦДАГО України; Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 414. – Арк. 5; Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 76.

60. ЦДАВО України. – Ф. 2606. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 42, 51; Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 3, 37; Спр. 14. – Арк. 36–37; Спр. 22. – Арк. 57; Чернега П.М. Назв. праця. – С. 76.

61. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 6, 13; Спр. 16. – Арк. 84–85; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 410. – Арк. 87; Нариси історії професійних спілок України – К., 2002. – С. 393.

62. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 409. – Арк. 74; Спр. 410. – Арк. 14, 65, 75; ЦДАВО України. – Ф. 2591. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 46; Спр. 13. –

Арк. 82; Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 77–78, 138, 144, 153; Спр. 7. – Арк. 34; Спр. 13. – Арк. 2–4; Спр. 14. – Арк. 25; Труд. – 1944. – 13 августа. Підрахунки автора.

63. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 413. – Арк. 102; Спр. 416. – Арк. 11; Спр. 419. – Арк. 35; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 223; Спр. 5. – Арк. 166. Підрахунки автора.

64. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 28; Спр. 13. – Арк. 35; Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 77.

65. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 30, 64; Спр. 6. – Арк. 61; Спр. 13. – Арк. 7; Спр. 22. – Арк. 5; Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 77.

66. ЦДАВО України. – Ф. 2481. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 149–150; Спр. 13. – Арк. 27, 66, 70; Спр. 16. – Арк. 2, 6, 10, 14; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 415. – Арк. 70–72.

67. Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 78.

68. Там само. – С. 80.

69. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 8 а. – Арк. 1, 10; Спр. 26. – Арк. 5; Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 80.

70. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 6.

71. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – К., 1977. – Т. 2. – С. 80, 85.

72. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 281. – Арк. 104–105; Спр. 284. – Арк. 7–26.

73. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 69; Спр. 20. – Арк. 64; Карасева Л. Женщины в труде и в бою // В помощь фабрично-заводским и местным комитетам. – 1945. – № 3. – С. 38.

74. ЦДАВО України. – Ф. 2357. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 54; Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 51–53; Спр. 23. – Арк. 96, 102.

75. Автор монографії «Профсоюзы Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.)». (К., 1987. – С. 81) помилково називає дату ухвали постанови Секретаріатом ВЦРПС – 9 квітня 1944 р.

76. В помощь фабрично-заводским и местным комитетам. – 1944. – № 9. – С. 41–42; Труд. – 1944. – 5, 30 сентября; ДАРФ. – Ф. 5451. – Оп. 25. – Спр. 1125. – Арк. 22; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 8; Спр. 20. – Арк. 63; Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 81.

77. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 408. – Арк. 10–11; Спр. 410. – Арк. 23, 26; Спр. 411. – Арк. 42, 44; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 8 а. – Арк. 1; ДАРФ. – Ф. 5451. – Оп. 25. – Спр. 1565. – Арк. 15.

78. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 9 а. – Арк. 1–2; Спр. 48. – Арк. 78; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 408. – Арк. 9–14. – Арк. 37; Спр. 48. – Арк. 67, 81; Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – с. 400.
79. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 26. – 80. Профсоюзы СССР. – Т. 3. – С. 586.

SUMMARY

In the article the author makes an attempt to clear up structural, organizational, numerous changes and activity of trade unions in Ukraine during the World War II.